

Володимир МАКАРОВ

кандидат історичних наук, доцент,
старший викладач кафедри історії війн і воєнного мистецтва,
Національний університет оборони України ім. І.Черняховського
(Київ, Україна), 1945vladimirmakarov@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9327-5684>

Володимир РЕЗНИК

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник,
професор кафедри управління військами,
Національний університет оборони України ім. І.Черняховського
(Київ, Україна), vreznik907@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1479-4852>

Боротьба в повітряному просторі під час війни Росії проти України: узагальнення перших місяців

DOI: <https://doi.org/10.15407/uhj2022.06.017>

УДК: 94(477):355.1«2022»

Анотація. Мета статті полягає в узагальненні та систематизації досвіду застосування авіації збройними силами України й Росії під час поточної російсько-української війни. **Методологія** дослідження побудована на принципах історизму, об'єктивності, багатофакторності й усебічного аналізу, а також на сучасному понятійно-категоріальному апараті, що застосовується воєнно-історичною наукою під час опису процесу збройної боротьби. Використано системний і структурний методи. **Наукова новизна.** При розкритті теми, що досі не ставала предметом воєнно-історичного дослідження, на підставі поточних документів, зокрема аналітичних матеріалів, частина яких уперше вводиться в науковий обіг, та опублікованих джерел проаналізовано основні форми застосування авіації сторін упродовж перших трьох місяців повномасштабної фази війни Росії проти України. Наведено дані стосовно кількісного, якісного співвідношення сил на початку боїв. Висвітлено дії авіації під час виконання стратегічних завдань, розкрито способи її бойового та оперативного застосування. Особливу увагу приділено особливостям першого російського масованого ракетно-авіаційного удару, завданого по об'єктах на території України 24 лютого 2022 р., сильним і слабким сторонам дій противника. Узагальнено дані щодо втрат російської авіації за означений період, проаналізовано їх причини. **У висновках** відзначається ступень виконання авіацією сторін стратегічних завдань, стан розвитку воєнного мистецтва та перспективи застосування авіації Збройних сил України. Окреслюються можливі напрями подальших воєнно-історичних досліджень.

Ключові слова: війна Росії проти України, військова авіація, повітряна операція, авіаційна підтримка, крилата ракета.

Три місяці активних бойових дій під час повномасштабної фази війни Росії проти України дають змогу зробити певні попередні узагальнення щодо особливостей застосування авіації сторін. Зрозуміло, ці узагальнення не можна вважати такими, що розкривають усі особливості збройної боротьби в повітрі, адже для цього необхідно скористатися більшим обсягом джерел, значна частина з яких стане доступною дослідникам лише по завершенні війни. Крім того, всеохопне висвітлення цього

процесу потребує залучення документальних джерел з обох сторін, що, зі зрозумілих причин, поки що неможливо. Проте навіть за наявної, хай і доволі обмеженої, джерельної бази перші висновки зробити вже можна.

Актуальність цієї теми обумовлена, перш за все, тим, що під час воєнних дій відбувається процес накопичення фактологічної інформації, її аналіз «по гарячих слідах». Це вкрай важливо з огляду на нарощування історіографії цієї війни. Незважаючи на те, що поступово відкриватимуться нові джерела, інформація, яка стає доступною вже на стадії воєнних дій, становить певний інтерес для дослідників, потребує систематизації та узагальнення.

На даний час історіографія застосування авіації під час війни Росії проти України представлена незначною кількістю праць, головним чином описового характеру. Так, Воєнно-історична комісія, створена за рішенням головнокомандувача Збройних сил України на початку березня 2022 р., підготувала декілька збірників¹. У кожному випуску окремі розділи присвячено боротьбі в повітряному просторі в поточних місяцях, розкрито виконання завдань авіації, зміни, що відбувалися в її застосуванні у визначений період. Проте короткий час на підготовку збірників, обмежена джерельна база та відкритий характер інформації не дали змогу провести повноцінний аналіз й узагальнення набутого досвіду. Крім того, описовий характер публікацій і не передбачав серйозної аналітичної праці авторів, адже таке завдання перед ними не ставилося. На сьогодні це поки що перші праці, в яких відображено хід воєнних дій, зокрема й у повітрі. Слід також відзначити, що до складу комісії входять воєнні історики із провідних вишів ЗС України, компетентні у своїй предметній галузі. Зі спілкування членів Воєнно-історичної комісії з представниками військового аташату посольств іноземних держав у нашій країні встановлено, що на сьогодні ця праця є першою у світі та найбільшою за обсягом. Отже, можна констатувати, на даний час історіографія теми вкрай незначна.

Щодо джерельної бази, варто зауважити, що вона також відносно мала. Крім того, використання багатьох джерел, які є в розпорядженні авторів, неможливе в публікації відкритого характеру. Через це тут ми обмежимося щоденними аналітичними матеріалами, підготовленими науково-педагогічними й науковими співробітниками Національного університету оборони України ім. І. Черняхівського з першого дня повномасштабної війни, інформаційно-аналітичними матеріалами іноземних науково-дослідних установ, зокрема Міжнародного інституту стратегічних досліджень (США)². Також використано (за згодою співрозмовників) інформацію, одержану під час інтерв'ювання посадових осіб органів управління Повітряних сил ЗСУ оперативної ланки. У процесі інтерв'ю авторам удалося встановити окремі факти щодо застосування авіації, а також почути особисті враження безпосередніх учасників про її дії, особливості оперативного та бойового використання, досягнуті результати. Природно, що не всю інформацію, одержану під час бесід, можна оприлюднювати у воєнний час, але певні фрагменти вже можуть бути доведеними до наукової спільноти.

Отже станом на сьогодні джерельна база також не відрізняється різноманітністю та інформативністю, проте навіть вона дає змогу зробити певні обґрунтовані висновки. Поза всяким сумнівом, по завершенні війни в розпорядженні дослідників буде набагато більш репрезентативна джерельна база, але на сьогодні ситуація саме така, як описано вище.

¹ Воєнно-історичний опис російсько-української війни (лютий – березень 2022 р.). – Міністерство оборони України, Генеральний штаб Збройних сил України, 2022. – 114 с.; Воєнно-історичний опис російсько-української війни (квітень 2022 р.). – Міністерство оборони України, Генеральний штаб Збройних сил України, 2022. – 148 с.

² The Military Balance 2021: International Institute for Strategic Studies. – Abingdon, 2022. – 507 p.

Таким чином, автори поставили перед собою мету узагальнити та систематизувати набутий досвід застосування збройними силами України й Росії авіації під час повномасштабних бойових дій. Досягнення цієї мети стане одним із перших кроків накопичення історіографії цього найбільшого від Другої світової війни воєнного конфлікту в Європі.

До початку боїв співвідношення авіаційних сил було на користь російської сторони. Кількісна, а також якісна перевага зберігалася й у подальшому. У складі повітряно-космічних сил (ПКС) ЗС РФ до широкомасштабного вторгнення перебували близько 500 винищувачів, 110 винищувачів-бомбардувальників, 190 фронтових бомбардувальників, 180 штурмовиків, до 130 стратегічних бомбардувальників, 400 бойових і 150 транспортно-бойових вертольотів³. Україна могла протиставити лише близько 80 винищувачів Су-27 і МіГ-29, до 20 бомбардувальників Су-24М, аналогічну кількість штурмовиків Су-25 та декілька десятків бойових, транспортно-бойових, транспортних вертольотів Мі-24, Мі-8 різних модифікацій⁴. Слід також розуміти, що українська авіація мала на озброєнні техніку, успадковану від часів СРСР, яка, до того ж, проходила експлуатацію без підтримки виробників, без постачання запасних частин і практично не модернізувалася. Натомість російський авіапарк від 2012 р. було суттєво оновлено перш за все літаками Су-30, Су-34, Су-35, вертольотами Ка-52, Мі-28, Мі-35. Більшість штурмовиків Су-25 пройшли глибоку модернізацію. Аналогічно й бомбардувальники Су-24М, винищувачі Су-27, МіГ-31 та, частково, МіГ-29. На озброєнні ПКС ЗС РФ стоїть друге у світі за чисельністю (після американського) угруповання важких і стратегічних бомбардувальників, спроможних застосовувати не лише авіаційні бомби, але й крилаті ракети повітряного базування різних типів. У війська країни-агресорки надійшла значна кількість безпілотних літальних апаратів (БпЛА) різного призначення, розгорталосся виробництво розвідально-ударних безпілотних авіакомплексів та спеціалізованих засобів ураження для них. У складі загальновійськових армій ЗС РФ перебували ракетні бригади, озброєні оперативно-тактичним ракетним комплексом «Іскандер-М». Потужне корабельне угруповання, здатне застосовувати крилаті ракети морського базування «Калібр», перебувало у складі Чорноморського флоту та Каспійської флотилії, частину сил якої до початку широкомасштабного вторгнення перекинули у Чорне море, а частина залишилася на Каспії й також мала можливість звідти завдати ракетні удари по території України. На озброєнні ворожої авіації стояли і спеціальні літаки, зокрема комплекси далекого радіолокаційного виявлення й управління А-50, Іл-22, літаки радіотехнічної розвідки та радіоелектронної боротьби Іл-22П⁵. Їх наявність давала змогу російській стороні досягти інформаційної переваги над українською авіацією, а саме оперативно отримувати дані про повітряну обстановку, керувати діями власної авіації в реальному часі, забезпечувати вигідні умови її бойового застосування, протидіяти нашим силам та засобам. Усе це мало стати передумовами для успішного завоювання панування в повітрі в перші години з початку активних воєнних дій.

Ще до вторгнення, впродовж січня – лютого 2022 р., поблизу України відбувалося створення ударного угруповання російської авіації. За різними оцінками, на аеродромах у прикордонних областях, на тимчасово окупованій території Автономної Республіки Крим та в Білорусі було зосереджено до 450 бойових літаків, близько

³ Ibid. – P.198.

⁴ World Air Forces Directory // World Air Forces 2022. – P.32 [Електронний ресурс]: <https://www.flightglobal.com/download?ac=83735>

⁵ Военно-воздушные силы: Министерство обороны Российской Федерации (Минобороны России) [Електронний ресурс]: <https://www.structure.mil.ru/structure/forces/air.htm>

350 вертольотів. Слід відзначити, що у суміжних районах РФ і до початку створення ударного угруповання дислокувалися доволі значні сили стратегічної, оперативно-тактичної, армійської, спеціальної авіації, проводилися широкомасштабні роботи щодо вдосконалення аеродромної мережі, активно відбувалося переозброєння. Нова техніка відправлялася, перш за все, у повітряні армії Західного, Південного військових округів, авіаційні частини Чорноморського флоту. Нарощування повітряного угруповання здійснювалося під прикриттям підготовки до стратегічних російсько-білоруських навчань, а також пояснювалося необхідністю «реагувати» на нібито «зростання військової активності» авіації країн-членів НАТО, що, за заявами керівництва Росії й Білорусі, створювало «загрозу безпеці союзної держави». На занепокоєні запити суміжних країн щодо нарощування авіаційного та інших угруповань, російські посадовці відповідали: війська переміщуються по території Росії, на що мають повне право після виходу Москви з договору про обмеження звичайних озброєнь в Європі (та фактичної втрати ним чинності). Розгорнуті сили стратегічної авіації в регіоні діяли з аеродромів постійного базування та нарощування сил не потребували⁶.

Судячи зі складу російського авіаційного угруповання, можна з високим ступенем вірогідності стверджувати, що метою його створення було проведення на початку вторгнення масштабної повітряно-наземної наступальної операції, в рамках котрої планувалося вирішувати такі оперативні завдання: завоювання панування в повітрі; дезорганізація військового й державного управління України; руйнування об'єктів військової та цивільної інфраструктури, критично важливої для ведення організованих дій угрупованнями ЗСУ; авіаційна підтримка наземних військ; забезпечення висадки тактичних та оперативних повітряних і морських десантів; ведення повітряної розвідки; виконання спеціальних завдань⁷. При цьому руйнування промислових підприємств, об'єктів транспортної інфраструктури, енергетики України не планувалося, адже очевидно, що російське військово-політичне керівництво передбачало їх захоплення та використання в подальшому у своїх інтересах.

Для виконання поставлених завдань ПКС ЗС РФ виділили у цілому достатній комплекс сил і засобів, що складався з бойових, військово-транспортних, спеціальних літаків та вертольотів, значної кількості розвідувальних, розвідувально-ударних БПЛА. Також до ракетно-авіаційних ударів мали залучатись угруповання ВМФ РФ на Чорному, Азовському, Каспійському морях та підрозділи ракетних військ й артилерії, розгорнуті на території Білорусі, Росії, тимчасово окупованого Кримського півострова. При цьому планувалося широке застосування крилатих ракет морського базування (надводні кораблі, підводні човни), а також балістичних і крилатих ракет оперативно-тактичного ракетного комплексу «Іскандер-М».

Повномасштабне російське вторгнення 24 лютого 2022 р. розпочалося з першого масованого ракетно-авіаційного удару, головним чином по військових об'єктах. Цей удар завдавався з різних напрямків силами авіації (ракети Х-555, Х-31П, Х-59М), флоту (крилаті ракети морського базування ЗМ-14), ракетних військ й артилерії (ракети Р-500 зі складу ОТРК «Іскандер»). Було завдано понад 50 ударів, причому в одному здійснювалося до восьми пусків. Загалом же випущено більше 200 ракет⁸. Ракетному удару передували вогонь реактивної та ствольної артилерії з територій Білорусі й Росії у прикордонних районах (у зоні досяжності) та потужний радіоелектронно-вогневий удар, у рамках якого здійснювалася постановка

⁶ Воєнно-історичний опис російсько-української війни (лютий – березень 2022 р.). – С.105.

⁷ Там само. – С.106.

⁸ Інформаційно-аналітична довідка старшого оперативної групи центру моніторингу ситуації та аналізу змін воєнно-політичної, воєнно-стратегічної обстановки станом на 22.00 24 лютого 2022 р. (особистий архів В.Резніка).

радіоелектронних завад (загороджувальних і прицільних) із літаків Іл-22П, що перебували в повітряному просторі Білорусі та РФ, а також вогневе враження радіоелектронних засобів ЗС України, головним чином виявлених радіолокаційних станцій наших радіотехнічних військ ракетами Х-31П (ПД), що запускалися винищувачами Су-30, Су-35, бомбардувальниками Су-34, які перебували поза межами зон досяжності вогневих засобів українських сил ППО. Зі співбесід із посадовими особами повітряних командувань ЗСУ автори встановили, що постановка завад із нашого боку розпочалася 24 лютого о 4:50 і закінчилась о 5:04, за 2 хв. до перших прильотів крилатих ракет. Одночасно з активними завадами відбувалось і вогневе враження засобами ракетних військ й артилерії та протирадіолокаційними ракетами.

Авіаційні удари противник завдавав групами літаків від пари до ланки на незначну глибину. Таким чином, можна зробити висновок, що російське командування не змогло раціонально спланувати й завдати перший масований ракетно-авіаційний удар, адже оперативно-тактична та армійська авіація ворога діяла відносно пасивно, не скористалася результатами ракетного й радіоелектронно-вогневого ударів, належної взаємодії між видами та родами сил досягнуто не було. На нашу думку, це свідчить про те, що, незважаючи на заяви про нібито надзвичайно високий рівень підготовки російської авіації і флоту, здобутий у Сирії бойовий досвід, достатній рівень теоретичного розроблення питань підготовки та ведення повітряно-наземних і повітряних наступальних операцій, російське командування виявилось неспроможним підготувати й завдати першого масованого ракетно-авіаційного удару, що є одним з основних способів застосування авіації та флоту в повітряно-наземній наступальній операції. Також була помітною недооцінка з боку противника спроможностей ЗС України до відсічі агресії, оперативного відновлення аеродромів, розосередження авіації, підрозділів зенітних ракетних та радіотехнічних військ, здійснення ними маневру для виходу з-під удару й початку активних дій.

Слід зазначити, що Росія застосувала проти України безпрецедентну кількість крилатих ракет, яка значно перевищує сумарне число випущених авіацією й військово-морськими силами США в найбільших конфліктах від 1991 р. (див. табл.⁹).

	Війна у зоні Перської затоки (17 січня – 28 лютого 1991 р.)	Операція НАТО «Союзнницька сила» (Югославія, 24 березня – 13 червня 1999 р.)	Операція «Непохитна свобода» (Афганістан, 7 жовтня – 13 листопада 2001 р.)	Операція «Свобода Іраку» (20 березня – 1 травня 2003 р.)	Війна Росії проти України (24 лютого – 31 травня 2022 р.)
Кількість випущених крилатих ракет	330	298	150	955	2478

Перший масований ракетно-авіаційний удар по суті являв собою удар крилатими ракетами морського та повітряного базування. Його цілями стали деякі аеродроми Повітряних сил ЗС України, склади пального, боеприпасів, окремі пункти управління, позиції підрозділів радіотехнічних і зенітних ракетних військ. Певні об'єкти

⁹ Складено за: Маначинский А.Я. Ирак: тайные пружины войны. – К., 2005. – С.279; Промова президента України в палаті депутатів Люксембургу 2 червня 2022 р. [Електронний ресурс]: <https://www.president.gov.ua/videos/promova-prezidenta-ukrayini-v-palati-deputativ-lyuksemburgu-2601>

(а саме елементи системи управління стратегічного рівня), зазвичай пріоритетні для знищення за першого масованого ракетно-авіаційного удару, не були вражені. Очевидно, через сподівання ворога на те, що українське вище військово-політичне керівництво, яке російське командування вважало неспроможним керувати державою навіть у мирний час, розгубиться, втратить єдність, волю до організації опору та відносно легко прийме будь-які, нав'язані Кремлем, умови. Це мало сприяти швидкому й відносно безболісному досягненню воєнно-політичних і воєнно-стратегічних цілей, оголошених президентом Росії у своєму зверненні напередодні вторгнення. У цілому слід відзначити, що перший масований ракетно-авіаційний удар своєї мети не досяг. Незважаючи на заяви прес-служби міністерства оборони РФ, система військового та державного управління України дезорганізована не була, авіація й сили ППО не зазнали вирішальної поразки, а отже передумов для завоювання панування в повітрі не створено (навіть попри настільки невігідне співвідношенні сил до початку воєнних дій).

Причинами цього стали своєчасне розуміння українським вищим військово-політичним керівництвом намірів противника та вжиті заходи, перш за все щодо розосередження авіації по оперативних аеродромах, вчасне підняття літаків у повітря для відбиття нападу, маневр підрозділами радіотехнічних та зенітних ракетних військ, комплекс заходів щодо введення ворога в оману відносно можливостей і реальної дислокації сил і засобів нашої ППО. Також слід відзначити низький рівень міжвидової взаємодії, характерний для ЗС РФ. Якщо у Сирії при завданні ракетно-авіаційних ударів силами ПКС та ВМФ росіяни досягали певних успіхів, то у значно більших масштабах війни проти України такої координації добитися не вдалося, що свідчить про відсутність у противника досвіду планування й підготовки операцій подібного масштабу.

Водночас доволі високий рівень підготовки продемонструвала винищувальна авіація Повітряних сил ЗС України. Незважаючи на несприятливе співвідношення (у середньому 1 до 5), перевагу ворога у сучасних бойових літаках (найновіші наші було випущено ще в 1991 р.), українські винищувачі продемонстрували високий рівень льотної й тактичної майстерності, що дозволяло захоплювати ініціативу, нав'язувати противнику ближній бій, завдяки чому вдавалося дещо компенсувати більшу дальність виявлення та захоплення на автоматичне супроводження бортовими системами управління зброєю російських винищувачів. Особливою результативністю відзначився «привид Києва» (журналістський термін, під яким мається на увазі 40-ва бригада тактичної авіації ПС ЗС України). За повідомленнями з відкритих джерел, один із льотчиків цієї частини на своєму МіГ-29 упродовж першого ж дня повномасштабної війни провів декілька повітряних боїв і збив 6 літаків противника, зокрема й новітній російський важкий винищувач Су-35, що за своїми тактико- та льотно-технічними характеристиками переважає український практично за всіма показниками. Це чергове свідчення того, що суто технічна перевага у засобах збройної боротьби – не єдина умова перемоги у сучасному бою, адже не менше значення мають рівень підготовки й тактичного мислення пілотів, котрі цю зброю застосовують¹⁰.

Розрекламований російськими пропагандистами сирійський досвід ПКС ЗС РФ не відіграв у повітряному просторі України суттєвої ролі, адже російські льотчики винищувальної авіації не вели у Сирії повітряних боїв, а удари по наземних цілях

¹⁰ Кізілова С. ЗСУ спростували фейк про «Привида Києва» на тлі загибелі героя Тарабалки [Електронний ресурс]: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/04/30/7343195/>

здавалися в умовах відсутності у противника засобів вогневої та радіоелектронної боротьби.

Таким чином, успішна протидія українських військ і брак досвіду планування, ведення та незадовільний рівень організації управління, взаємодії, продемонстрований російською стороною, призвели до того, що перший масований ракетно-авіаційний удар не досяг своєї мети. Достатньо зауважити, що випустивши велику кількість крилатих ракет, росіяни вразили лише декілька цілей, при цьому частина з них були хибними. Об'єкти, які визначальним чином впливали на обороноздатність України, не постраждали. Певну частину ракет збила наша ППО. Після спроби завдати масованого ракетно-авіаційного удару в перший день вторгнення росіяни більше до такого способу не вдавалися, обмежившись одиночними, груповими або зосередженими ударами.

Окремо варто зупинитися на спробах російського командування провести повітряно-наземну наступальну операцію, що мала місце в перші ж дні повномасштабної війни з метою захоплення Києва. Відомо, що ключовою відмінністю подібної операції від класичної є одночасне вогневе враження й завдання ударів військами на всю глибину оборони. Реалізація такого підходу ускладнює для командування противника визначення напрямку зосередження основних зусиль, організацію маневру військами та вогнем, висування і введення в дію резервів, змушує ворожі сили вести бій одночасно на всіх рубежах по всій глибині своєї оперативної побудови. Воєнні конфлікти кінця ХХ – початку ХХІ ст. демонструють успішні приклади повітряно-наземних наступальних операцій (зокрема «Меч пустелі» / «Desert Sword» 24–28 лютого 1991 р. під час війни у Перській затоці). В операціях такого типу одну з провідних ролей відіграють авіація, з'єднання та частини повітрянодесантних і десантно-штурмових військ¹¹. Саме в рамках концепції повітряно-наземних наступальних операцій слід розцінювати спроби висадки повітряних десантів у перші дні вторгнення на аеродроми Гостомеля, Василькова та в районі Вишгорода. Подібні дії у двох останніх містах було відбито з великими втратами для противника, зокрема й через знищення в повітрі літаків Іл-76 із десантом. Натомість у Гостомелі ворогові вдалося висадити з вертольотів на місцевий аеродром перший ешелон десанту, проте його успішно знищили підрозділи протидесантного резерву зі складу Національної гвардії України. Лише третя хвиля десанту змогла закріпитись і з великими втратами утримувати летовище до підходу головних сил, що наступали з північного напрямку, прорвавшись через зону Чорнобильської АЕС. Таким чином, можна констатувати, що спроба проведення російськими військами повітряно-наземних наступальних операцій також була невдалою¹².

Зрив намагань висадити повітряні десанти став можливим через порушення російським командуванням базових статутних норм при плануванні та веденні таких операцій. Відзначається незадовільний рівень організації розвідки й вогневого забезпечення коридору прольоту, відсутність належного винищувального прикриття десанту в повітрі на маршруті прямування, незнання обстановки в точці призначення. В районах висадки авіаційна підготовка не проводилася, що давало змогу українським підрозділам висунутися на визначені рубежі та успішно вражати противника на підході, під час і після висадки десанту. При цьому аналіз публікацій російської періодики, повідомлень про військові навчання останніх років свідчить про те, що російська воєнна наука приділяла чільне місце розробленню теорії підготовки й

¹¹ Маначинский А.А. Ирак: тайные пружины войны. – С.95.

¹² Гостомельський капкан: як українські воїни знищували славновісний російський десант під Києвом [Електронний ресурс]: <https://www.youtube.com/watch?v=iB1vApyNtiE>

ведення повітряно-наземних наступальних операцій, а іноземний досвід знайшов у ній належне висвітлення. Також російські медіа неодноразово повідомляли, що під час численних навчань і раптових перевірок, які почалися з приходом на посаду міністра оборони РФ С.Шойгу, питання ведення повітряно-наземних наступальних операцій активно відпрацьовувалися на полігонах у різних фізико-географічних умовах Росії та за її межами (у країнах ОДКБ). Проте практична реалізація задекларованих напрацювань в умовах реальної війни проти України зіштовхнулася з проблемами управління, взаємодії і планування.

Натомість сильною стороною ПКС ЗС РФ було застосування літаків далекого радіолокаційного виявлення та управління А-50 (А-50У), Іл-22, радіоелектронної боротьби Іл-22П. Незважаючи на те, що у складі російської авіації таких машин відносно небагато та їх кількість не відповідає реальним потребам, для умов війни проти України вона виявилася достатньою при забезпеченні цілодобового чергування в повітрі над Білоруссю, вздовж східного кордону нашої країни над територією РФ та в районі Кримського півострова – над акваторією північно-західної частини Чорного моря. Застосування подібних засобів давало змогу висвітлювати повітряну обстановку на глибину 200–300 км, своєчасно наводити винищувальну авіацію та попереджати групи своїх ударних літаків про появу в повітрі українських винищувачів (у разі їх виявлення). Російські літаки далекого радіолокаційного виявлення та управління діяли поза межами зон досягнення наших засобів ППО, надійно прикривалися від винищувальної авіації ЗСУ, що давало противнику певну інформаційну перевагу й підвищувало рівень захищеності військ від повітряних ударів. І все ж силами ППО України вдалося вразити один Іл-22, котрий змушений був припинити чергування та здійснити аварійну посадку на території Росії¹³. Варто відзначити, що кількість таких літаків у РФ обмежена, а їх відновлення проблематичне, адже базова модель Іл-18, на основі якої створено Іл-22, не випускається вже декілька десятиліть (як і комплектуючі для нього), а виробництво Іл-76, на базі котрого створено А-50, постійно стикається з великими технологічними та організаційними проблемами.

Авіаційна підтримка військ відбувалась у формі систематичних бойових дій. Із початку повномасштабної війни російська авіація намагалася завдавати авіаударів групами літаків і вертольотів силами до ескадрильї. При цьому в перші дні такі групи діяли без винищувального прикриття, у бойових порядках були відсутні літаки радіоелектронної боротьби. Подібні застарілі підходи стали наслідком ігнорування досвіду ведення збройної боротьби у воєнних конфліктах останніх десятиліть, недооцінки здатності ЗС України чинити тривалий та організований опір, недостатнього рівня підготовки командування, органів управління і льотного складу до дій в умовах сучасної війни. Як справедливо зауважили представники британських спеціальних служб, на численних навчаннях, що проводилися за участі ПКС ЗС РФ, головним уважалось не стільки відпрацювання способів завдання авіаційних ударів, скільки справляння враження на керівництво країни та міністерства оборони ефектними вибухами й масою авіатехніки на полігоні¹⁴. Все це вочевидь призвело до значних втрат, що їх зазнавала російська авіація впродовж лютого – першої половини березня. Так, за результатами моніторингу обстановки, за два перших тижні війни агресор втратив 49 літаків і 81 вертоліт різних типів. Така кількість бойових літальних

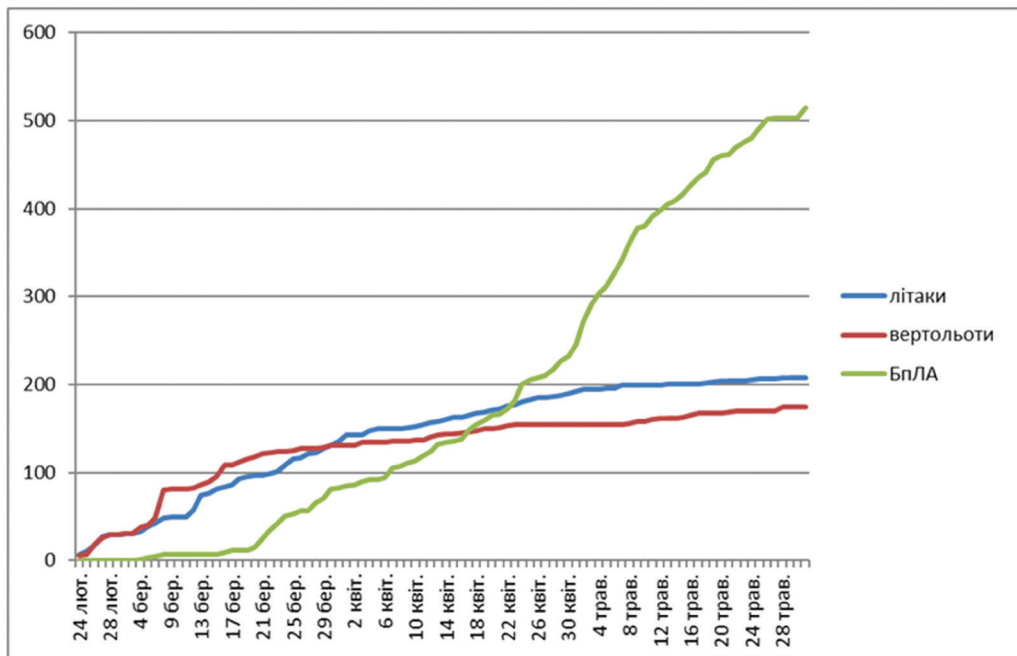
¹³ Угрупування Об'єднаних сил: Офіційна фейсбук-сторінка, 3 April, 18.55 [Електронний ресурс]: <https://www.facebook.com/easternforces/>

¹⁴ Британська розвідка розповіла про проблеми повітряних сил РФ у війні з Україною [Електронний ресурс]: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/06/20/7353539/>

апаратів еквівалентна сучасній російській авіадивізії – головному тактичному з'єднанню ПКС ЗС РФ. При цьому основну масу було втрачено в повітрі¹⁵.

Втрати авіаційної техніки ЗС РФ за її категоріями від моменту повномасштабного вторгнення до кінця травня наведено у графіку (див. нижче). Вочевидь на початку командування противника було переконане в ефективності першого масованого ракетно-авіаційного удару, вважаючи, що ПС ЗС України зазнали суттєвих втрат і не зможуть перешкоджати діям російської авіації. Через це російські льотчики в перші два тижні вилітали на виконання бойових завдань, не переймаючись організацією взаємодії родів сил авіації, побудовою бойового порядку, забезпеченням винищувального прикриття не лише штурмовиків та бомбардувальників, але навіть і повітряних десантів. Про ступінь недооцінки української авіації свідчить бойовий епізод знищення одним нашим винищувачем Су-27 російського військово-транспортного літака Іл-76 та двох вертольотів Мі-8 вночі під час спроби висадки повітряного десанту на аеродром Василькова. За інформацією посадових осіб повітряного командування «Центр», 26 лютого літак однієї з бригад тактичної авіації ЗС України, виконуючи самостійний пошук у зоні чергування, зафіксував групу повітряних цілей, безперешкодно наблизився до них та виконав пуск авіаційних керованих ракет класу «повітря – повітря». Причому противник своєчасно небезпеки не виявив, заходів протидії не вживав, наслідком чого стали його значні втрати (і це в умовах чисельної переваги ворожої авіації). Варто відзначити, що один Іл-76 може прийняти на борт до 170 десантників.

Втрати російської авіатехніки в лютому – травні 2022 р.¹⁶

¹⁵ Інформаційно-аналітична довідка начальника групи моніторингу ситуацій та аналізу змін воєнно-політичної, воєнно-стратегічної обстановки загальна за добу 8–9 березня 2022 р. (особистий архів В.Резніка).

¹⁶ Складено за: [Електронний ресурс]: <https://www.ruspot.net/ua/chart1>

Згодом російська тактика повітряної підтримки військ дещо змінилася. Штурмова та армійська авіація застосовувалися силами від пари літаків до ланки лише в районах, де українські засоби ППО було надійно придушено. Саме така ситуація характерна для Донецького операційного напрямку. В інших випадках російські літаки завдавали ударів авіаційними керованими ракетами з контрольованого повітряного простору та із зон, недосяжних для наших засобів ППО. Зазвичай залучалися Су-30, Су-34, Су-35, котрі проводили пуски ракет Х-59 різних модифікацій, що спроможні прицільно вражати стаціонарні об'єкти на відстані понад 200 км.

Особливістю цієї війни стало широке застосування авіації для підтримки сухопутних військ, які ведуть боротьбу за оволодіння великим містом. Найбільш активно оперативно-тактична авіація ПКС ЗС РФ використовувалася в Маріуполі. За повідомленнями командування наших військ у цьому місті, впродовж доби літаки противника завдавали до 50 ударів. Особливістю дій ворога у квітні було активне застосування авіації далекої дії. Також неодноразово відзначалися випадки завдання ударів групами (до 10–12 одиниць) важких бомбардувальників Ту-22М3. Зазвичай літаки йшли колонами з інтервалом між машинами до 1 хв. Бомби скидалися з висоти 6–8 км, що не дозволяло прицільно бити по наших опорних пунктах і призводило лише до створення зон руйнувань. Широко використовувалися фугасні авіабомби ФАБ-500 різних модифікацій. Захисники Маріуполя не мали засобів ППО для протидії ворожій авіації. Після зосередження українських підрозділів на території заводу «Азовсталь» та використання підземних комунікацій і споруд для захисту особового складу, а також цивільного населення, котре знайшло там притулок, російські літаки почали застосовувати потужніші бомби ФАБ-3000¹⁷. Проте бажаного ефекту досягти не вдалось, адже й ці боеприпаси так і не зруйнували захисні споруди заводу.

Варто відзначити, що командування ЗС України не полишало спроб якщо не деблокувати Маріуполь, то принаймні організувати його постачання та евакуацію поранених повітряним шляхом. Для цього було проведено операцію із залученням 17 вертольотів Мі-8. Польоти над підконтрольною противнику територією Донецької обл. відбувалися в нічних умовах на гранично малих (до кількох метрів) висотах. Це вимагало ретельного планування, розвідки радіолокаційного поля та розташування зенітних ракетно-артилерійських підрозділів ворога, а також високої льотної майстерності екіпажів. Упродовж квітня було виконано 7 рейсів. Проте після з'ясування противником маршрутів польоту української авіації, організації засідки та втрати трьох вертольотів командування змушене було відмовитися від такого способу забезпечення оточених військ¹⁸.

Що стосується авіації ПС ЗС України, слід відзначити, що внаслідок її малої чисельності, розосередженості по аеродромах, які знаходяться у зоні досяжності високоточних засобів далекого вогневого враження противника, вона все ж виконувала завдання авіаційної підтримки сухопутних військ. Зазвичай ударні літаки й вертольоти застосовувалися парами, відпрацьовували цілі в тактичній глибині або безпосередньо на лінії зіткнення. Однією з основних вимог успішного виконання завдань була раптовість, досягнення якої, втім, ускладнювалося через наявність у противника потужних сил і засобів контролю повітряного простору в усьому діапазоні висот, зокрема й літаків далекого радіолокаційного виявлення та управління. Попри це, українські льотчики неодноразово завдавали ворогові відчутних втрат, вражаючи навіть ті об'єкти, які російське командування вважало недосяжними для ПС ЗСУ. Так,

¹⁷ Воєнно-історичний опис російсько-української війни (квітень 2022 р.). – С.100.

¹⁸ Романюк Р. «Острів надії»: Як вийшли і що зараз із захисниками «Азовсталі» [Електронний ресурс]: <https://www.pravda.com.ua/articles/2022/06/9/7351390/>

13 травня було опубліковано кадри удару пари наших бойових літаків по цілях на о. Зміїний. Відеоконтроль здійснював БПЛА «Байрактар», що свідчить про якісну підготовку та організацію взаємодії, дорозвідки й документування результатів удару¹⁹.

Важливим завданням російської авіації було враження об'єктів у стратегічному тилу України, тобто елементів системи військового та державного управління, навчальних центрів військ, складів пального, боєприпасів, промислових підприємств, транспортної інфраструктури, військових і цивільних аеродромів тощо. Виконання цього завдання покладалося на стратегічну бомбардувальну авіацію. Удари завдавалися крилатими ракетами повітряного базування, зокрема неядерними версіями Х-55 та Х-101. Метою було паралізувати управління державою, збройними силами, створити умови, за яких українська армія не зможе виконувати свої завдання через брак ресурсів, руйнування системи перевезень, неспроможність здійснити перекидання військ на необхідні напрямки тощо. Проте, незважаючи на доволі значну кількість витрачених ракет, досягти поставлених завдань противнику не вдалося. Система управління виявилася доволі стійкою, а засоби ППО надійно прикрили ключові об'єкти держави. Були все ж і болючі втрати. Так, 18 березня внаслідок ракетного удару по пункту постійної дислокації однієї з військових частин ЗС України в Миколаєві загинули декілька десятків військовослужбовців²⁰. Аналогічний випадок трапився 17 травня у селищі Десна на Чернігівщині²¹.

У першій половині квітня противник зосередив свої зусилля на руйнуванні підприємств оборонної галузі. Проте, за заявами офіційних джерел, військова промисловість України продовжувала виконувати завдання з випуску та ремонту техніки – як тієї, що перебуває на озброєнні ЗСУ, так і трофейної, котра надходила з поля бою у значних кількостях.

У другій половині квітня, враховуючи зростання обсягів військово-технічної допомоги Україні з боку країн-членів НАТО, її транспортування головним чином залізницями, авіація РФ зосередилася на ударах по відповідній інфраструктурі, насамперед вузлових станціях. Так, 25 квітня завдано масованого ракетного удару по об'єктах у Винницькій, Рівненській, Хмельницькій, Львівській обл.²²

Варто звернути увагу на те, що дедалі частіше для враження цілей у глибокому тилу України російські війська застосовували протикорабельні ракети. При цьому, якщо використання П-800 «Онікс» зі складу берегового ракетного комплексу «Бастіон» для удару по Одесі можна пояснити тим, що ціль знаходилася на незначній відстані від морського узбережжя, то пуски застарілих авіаційних протикорабельних ракет Х-22 важкими бомбардувальниками Ту-22М3 недоцільні як із тактичного, так й економічного поглядів. На нашу думку, це можна пояснити вичерпанням або ж критичним зменшенням запасів більш сучасних крилатих ракет ЗМ14 «Калібр», Х-101, Х-555, що призначені для враження об'єктів стратегічного тилу конвенційними бойовими частинами. При цьому слід ураховувати, що в умовах посилення економічних санкцій поповнення арсеналу ракет різних типів ставатиме для Росії дедалі проблематичнішим²³.

¹⁹ Литич О. Російські пропагандисти видали кадри ударов ВСУ по Змеиному за собствennyyu атаку [Електронний ресурс]: <https://war.obozrevatel.com/fossijskie-propagandisty-vyidali-kadryi-udarov-vs-u-po-zmeynomu-za-sobstvennuyu-ataku-video.htm>

²⁰ Наслідки ракетного удару рашистів по казармі бригади морпівів у Миколаєві: десятки жертв, завали ще розбирають [Електронний ресурс]: <https://novynarnia.com/2022/03/19/udar-po-79/>

²¹ Див.: Відомо про чотири випадки влучання у тиліві військові казарми [Електронний ресурс]: <https://texty.org.ua/fragments/106737/vidomo-pro-chotyru-vypadky-vluchannya-raket-u-tylovi-vijskovi-kazarmy-komanduvannya-ne-robyt-vysnovkiv/>

²² Інформаційно-аналітична довідка начальника групи моніторингу ситуацій та аналізу змін воєнно-політичної, воєнно-стратегічної обстановки загальна за добу 25–26 квітня 2022 р. (особистий архів В.Резніка).

²³ Воєнно-історичний опис російсько-української війни (квітень 2022 р.). – С.101.

Упродовж березня – травня 2022 р. обома сторонами надзвичайно активно застосовувалися БпЛА – як розвідувальні, так і розвідувально-ударні. Це у черговий раз продемонструвало зростання ролі таких апаратів у сучасній війні. Українські війська напрочуд успішно використовували всі наявні «байрактари» (незважаючи на дуже обмежену кількість цих безпілотників), завдаючи противнику дошкульних втрат, знищуючи, перш за все, бронетехніку та засоби ППО ворога. Не менш активно застосовувала БпЛА й російська армія. Від початку війни сторони втратили декілька сотень безпілотних літальних апаратів. Проте якщо Україна має потенційну можливість закупівлі їх, зокрема й доволі сучасних, у західних країнах, Росія такої перспективи позбавлена, а виробництво власних нашттовхнулося на проблему відсутності іноземних комплектуючих, перш за все двигунів, більшість яких імпорتنі, та електронних компонентів для систем управління. Також відзначається успішне використання «дронів-камікадзе» – одноразових дистанційно керованих БпЛА, призначених для пошуку та знищення виявленої цілі за командою оператора. Такі апарати ефективні не лише проти живої сили, легкоброньованої та автомобільної техніки, але й танків, адже б'ють їх у найменш захищену верхню частину башти чи корпусу²⁴.

Отже, незважаючи на апріорну кількісну та якісну перевагу у засобах повітряного нападу й ППО, росіянам так і не вдалося повністю реалізувати свій потенціал. Противник не зміг завоювати панування в небі, маючи лише певну перевагу на окремих напрямках. Українські протиповітряна оборона та винищувальна авіація не дозволили ворогові дезорганізувати систему державного, військового управління, стратегічного тилу, знищити авіацію й сили ППО ЗСУ, а також організувати ефективну підтримку своїх сухопутних військ, успішно висаджувати десанти й т. ін. Реалізація сучасних форм ведення боротьби в повітряному просторі виявилася для російського командування складним завданням, яке йому в повному обсязі виконати не вдалося. Дії ворожої сторони характеризуються шаблонністю, прямолінійністю, застарілістю способів оперативного та бойового застосування авіації, недостатнім рівнем організації управління і взаємодії родів військ.

Попри втрати, що їх зазнали авіація та ППО ЗСУ, українській стороні у цілому вдалося зберегти контроль над повітряним простором і можливість завдання ударів по наземних об'єктах противника. За належної компенсації втрат та нарощування сил авіації (ремонт ушкодженої техніки, постачання з-за кордону) оперативні спроможності для боротьби в небі й дедалі результативнішої повітряної підтримки наших наземних військ суттєво збільшаться.

Подальші дослідження зазначеної тематики можуть проводитись у напрямках докладного вивчення форм і способів застосування авіації, висвітлення її ролі на конкретних етапах війни, в окремих операціях, особливостей виконання бойових завдань, досвіду застосування озброєння, техніки, організації управління, забезпечення, освоєння та використання авіазасобів, що надаються нашій країні в порядку міжнародної військово-технічної допомоги. При цьому необхідно продовжувати накопичення й систематизацію фактологічного матеріалу та історіографії проблематики застосування авіації під час поточної фази російсько-української війни, що стане передумовою для фундаментальних і прикладних досліджень цієї теми вже в повоєнний період.

²⁴ Там само. – С.101–102.

REFERENCES

1. Kizilova, S. (2022, 30 kvitnia). ZSU sprostovali feik pro "Pryvyda Kyieva" na tli zahybeli heroia Tarabalky. *Ukrainska pravda*. Retrieved from: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/04/30/7343195/> [in Ukrainian].
2. Lipich, O. (2022, 13 maia). Rossiyskie propagandisty vydali kadry udarov VСУ po Zmeinomu za sobstvennyu ataku. *Obozrevatel*. Retrieved from: <https://war.obozrevatel.com/rossijskie-propagandisty-vydali-kadryi-udarov-vsu-po-zmeinomu-za-sobstvennyu-ataku-video.htm> [in Russian].
3. Manachinskiy, A.Ya. (2005). *Irak: taynye pruzhiny voyny*. Kiev. [in Russian].
4. Romaniuk, R. (2022, 9 chervnia). "Ostriv nadii": Yak vyishly i shcho zaraz iz zakhysnykamy "Azovstali". *Ukrainska pravda*. Retrieved from: <https://www.pravda.com.ua/articles/2022/06/9/7351390/> [in Ukrainian].

Volodymyr MAKAROV

Candidate of Historical Sciences (Ph. D. in History), Docent,
Senior Lecturer at Department of History of Wars and Art of War,
National Defence University of Ukraine named after I.Cherniakhovskiy
(Kyiv, Ukraine), 1945vladimirmakarov@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9327-5684>

Volodymyr RIEZNIK

Candidate of Historical Sciences (Ph. D. in History), Senior Research Fellow,
Professor at Department of Management Troops,
National Defence University of Ukraine named after I.Cherniakhovskiy
(Kyiv, Ukraine), vreznik907@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1479-4852>

Fighting in the Air During the Russia's War Against Ukraine: A Summary of the First Months

Abstract. The purpose of the article is to generalize and systematize the experience gained in the use of aviation of the Armed Forces of Ukraine and Russia during the Russia's war against Ukraine in 2022. The research methodology is based on the principles of historicism, objectivity, multifactorial and comprehensive analysis, as well as on the modern conceptual and categorical apparatus used by military history in describing the process of armed struggle. System and structural methods are used. **Scientific novelty.** In disclosing the topical issue, which was first the subject of military history research, the authors on the basis of current documents, including analytical materials, some of which are first put into scientific circulation, and published sources analyzed the main forms of aviation of the Armed Forces of Ukraine and Russia during the first three months of the Russia's war against Ukraine. Data on the quantitative and qualitative ratio of forces of the parties at the beginning of the war are given. The actions of aviation during the performance of its inherent strategic tasks are highlighted, the methods of its combat and operational application are revealed. Particular attention is paid to the peculiarities of the task of the first massive missile and air strike on targets on the territory of Ukraine on February 24, 2022, the strengths and weaknesses of the enemy's actions are revealed. The authors summarized the data on the losses of Russian aircraft during a certain period, analyzed their causes. **The conclusions** determine the degree of aviation of both sides of strategic tasks, determine the state of development of their martial arts and prospects for further use of aviation of the Armed Forces of Ukraine during the Russia's war against Ukraine, outline possible areas of further military history research.

Keywords: Russia's war against Ukraine, military aviation, air operation, aviation support, cruise missile.